

ББК 66.3,53

БЕЗВЕРХА Тетяна Володимирівна,
канд. наук з державного управління,
старш. викл. каф. права та європейської
інтеграції, Дніпропетровський
регіональний інститут державного
управління Національної академії
державного управління при Президентові
України

ДОСВІД МОДЕРНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ Й РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВ

Аналізується зміст модернізації національної ідеї в процесі формування й розвитку національних держав. Визначається актуальність стабілізаційного періоду життя новостворених національних держав. Надається характеристика стабілізаційних політичних процесів в українській державі в контексті сучасної національної ідеї.

Ключові слова: національна ідея, модернізація національної ідеї, національна держава.

***Безверхая Т. В.* Опыт модернизации национальной идеи в процессе формирования и развития национальных государств**

Анализируется содержание модернизации национальной идеи в процессе формирования и развития национальных государств. Определяется актуальность стабилизационного периода жизни новообразованных национальных государств. Дается характеристика стабилизационных политических процессов в украинском государстве в контексте современной национальной идеи.

Ключевые слова: национальная идея, модернизация национальной идеи, национальное государство.

Bezverha T. V. The experience of national idea modernization in the process of national states' forming and development

The sense of national idea modernization in the process of national states' forming and development is analyzed. The actuality of the life-stabilization period of new national state is determined. The stabilization of political processes in Ukrainian state in context of modern national idea is characterized.

Key words: national idea, modernization of the national idea, national state.

Постановка проблеми. Останнім часом українське суспільство переживає якісні зміни, пов'язані з трансформацією основ політичної, соціальної, економічної та духовної сфер суспільного життя, що, зокрема, є причиною актуалізації проблеми модернізації національної ідеї. Варто зазначити, що проблема національної ідеї як імперативу державно-суспільного регулювання стоїть на порядку денному багатьох держав з початку минулого століття, однак на сьогодні в нашій країні вона набуває нової значущості. Основним завданням процесу модернізації національної ідеї найчастіше є досягнення суспільної консолідації [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на актуальність проблематики національної ідеї, її вивченню присвячено небагато досліджень (праці І. Голоса, В. Кременя, І. Кресіної, М. Пірен) [1 – 5], зокрема таких, що системно враховують її особливості за сучасних умов реалізації українського історичного проекту.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. У науці державного управління проблематиці національної ідеї приділяється увага, але все ж на сьогодні такий науковий напрям визначається двома проблемними сферами. З одного боку, дослідження національної ідеї фокусуються переважно на висвітленні її філософських, соціологічних, політологічних аспектів, а не управлінських. З іншого, малодослідженими залишаються проблеми державного управління щодо модернізації національної ідеї. З огляду на це доцільно досліджувати проблему модернізації національної ідеї в процесі формування й розвитку національних держав.

Мета статті. Метою статті є визначення основних фаз розвитку національної ідеї в процесі розбудови національних держав.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на остаточну невизначеність основних стратегічних напрямів внутрішньої та зовнішньої політики України (як ставив сакраментальне питання колишній Прем'єр-міністр, а потім Президент України Л. Кучма: «Що ми будемо?»), вісімнадцятирічна історія її існування як самостійної держави на сьогодні не викликає сумнівів ні в країнах, що входили до складу Радянського Союзу, ні в країнах Європи та всього світу в цілому. У такому разі мета, сенс та фундаментальні принципи існування українського народу не можуть визначатися мрією про власну державність, яка вже наявна і де-юре і де-факто. Проте практика національного державотворення на теренах пострадянського простору свідчить про те, що процес переходу від боротьби за незалежність до становлення й розвитку державності не завжди відбувається однаково. Це визначається низкою зовнішніх та внутрішніх факторів, важливе місце серед яких займає своєчасність трансформації національної ідеї як мети та сенсу існування нації.

У процесі розвитку України велика увага приділяється проблемі відносин між державою, суспільством і людиною, зокрема наголошується на необхідності узгодження й корекції суспільних очікувань та державних пріоритетів [6, с. 3]. Однак поза увагою залишаються питання відповідності векторів розвитку держави й нації, ступеня динамічності змін. Беручи за ідеал ситуацію, за якої національна держава формується й розвивається залежно від динаміки й напрямку розвитку спільноти, що її населяє (народу, нації), можна відзначити, що держава і спільнота постійно перебувають в динамічному стані взаємозалежності й взаємозумовленості. Життєздатність національної держави великою мірою залежить від узгодженості процесів її формування й розвитку з основними процесами розвитку нації. Розуміючи ідеалізм такого підходу, можна погодитися, що така ситуація можлива тільки в процесі реалізації єдиної національної ідеї, яка об'єднує весь народ, перетворює його в активний суб'єкт державної політики.

У свою чергу, національна ідея покликана узгоджувати різноспрямовані вектори розвитку держави й нації. В. Литвин виділяє три етапи становлення України як держави, при цьому вважає, що кожному з них (усвідомлення суті незалежності, розбудова атрибутів держави, створення нової економічної та політичної систем) притаманні певні ознаки. Об'єктом підвищеної уваги має стати національна ідея, яка в процесі формування й розвитку національних держав може пройти декілька фаз,

серед яких виокремлюються такі: ідея боротьби за власну державність; ідея збереження й стабілізації на конституційних засадах цієї державності; ідея вдосконалення конституційних основ державності.

Ідея боротьби за власну державність надихала таких видатних українців, як М. Драгоманов, М. Костомаров, В. Антонович, М. Грушевський, В. Винниченко, В. Липинський та ін. Однак жодному з них, як і багатьом іншим діячам, не вдалося здійснити стабільні перетворення як у напрямі формування української державності, так і в аспекті створення умов для формування української політичної нації. Прийнятною є думка, що основні чинники, які перешкоджали її діяльності, мали зовнішнє походження (війни, асиміляційна політика сусідніх держав), але такий погляд лише частково відповідає дійсності, насправді ж чинники внутрішнього походження були більш вагомими. До них належать – неготовність українського народу та, зокрема української еліти, до розробки й упровадження адекватної політики власного державотворення, брак її політичного досвіду й професійної підготовки та, нарешті, недостатня згуртованість – щонайменше втручання ззовні викликало глибоку диференціацію населення за безліччю ознак.

Вищезазначені чинники не втратили ваги й на сьогоднішній день. Насправді в Україні спостерігалось формування національної держави без активної участі її народу (хоча формально під час референдуму ідея незалежності була підтримана майже абсолютно), так само без активної участі народу відбувається і її подальший розвиток. Одним із механізмів і засобів регулювання стану взаємозалежності держави й спільноти, яка її населяє, можна назвати національну ідею, що вимагає на сьогоднішній день модернізації.

Досвід формування й реалізації національної ідеї як на вітчизняному ґрунті, так і в зарубіжних країнах, свідчить про необхідність модернізації національної ідеї, зміст якої полягає в збереженні й стабілізації на конституційних засадах здобутої державності. В. Трошинський виділяє три підходи до визначення світоглядно-орієнтаційних засад сучасної української національної ідеї [6]. Згідно з першим підходом, у її основу має бути покладена ідея прав і свобод людини, згідно з другим – український націоналізм, згідно з третім – адекватне поєднання загальногромадянської й етнічної складових. Перший підхід, як зазначає автор, за всіх

переваг не вирізняє самобутність українського народу з одного боку, а з іншого – трактування поняття свободи відбувається в різних народів по-різному.

Другий підхід передбачає боротьбу українського народу за власну державність. Однак, оскільки націоналізм в Україні не має глибоких культурних і економічних коренів і не відіграє консолідуючої ролі в суспільстві, швидше навпаки, про що згадувалося вище, то цілком очевидно – така ідеологія не може бути основою української національної ідеї. Найбільш перспективним видається третій підхід, згідно з яким національна ідея має стати тим ядром, навколо якого повинна інтегруватися поліетнічна спільнота, що є джерелом і синтезом стратегічних діянь держави. Однак, на нашу думку, в управлінні етнонаціональними процесами національна ідея повинна, окрім вищезазначеного, виступати і в якості системоутворюючого чинника державної політики у сфері національних відносин.

Лише комплексна національна ідея спроможна вирішити ту низку завдань, яку на неї покладають у контексті сучасних реалій: «Під автентичною національною ідеєю слід розуміти саме комплекс теоретичних положень і розумово-психологічних феноменів, які, з одного боку, відображають дійсний процес формування нації, а з іншого – сприяють йому», – зазначають Г. Кривчик і В. Бараєв [4, с. 33].

Досвід новітньої історії демонструє, що в країнах, які виникли на теренах СРСР та й усього соціалістичного табору, можна спостерігати ситуацію, коли політичні сили, які активно відстоювали ідею боротьби за незалежність до такого ступеня захопилися саме процесом боротьби, що навіть після здобуття країною політичної незалежності, виявилися нездатними змінити свої політичні спрямування й продовжують або боротися одна з одною, або шукати нових «ворогів» (у тому числі й у розрізі етнонаціональних відносин), створюючи таким чином зони штучних конфліктів. Проте час засвідчив, що такий конфліктно-дезінтеграційний шлях існування політичних сил виявився неперспективним і значна їх кількість з часом втратила електоральну підтримку. Досить згадати польську «Солідарність», національні або народні рухи колишніх республік СРСР та зокрема і Народний рух України, який після низки внутрішніх розколів фактично втратив статус парламентської партії. Отже, від часу набуття незалежності, коли громадська активність населення досягає свого піку, у суспільній свідомості має відбутися раціоналістичний перегляд цінностей на взірець класичного – «за що боролися?»,

який потребує переосмислення змісту національної ідеї, зміни її на державотворчий процес.

Якщо уявити рівень громадянської активності як тотожний «пасіонарності» Л. Гумільова (з лат. *passio* – «пристрасть») – нездоланному внутрішньому прагненню до діяльності, спрямованій на здійснення будь-якої мети, то процес трансформування змісту національної ідеї доцільно представити в часі відносно до такого прагнення як однієї з форм суспільної активності. Її підвищення є цілком виправданим, навіть необхідним у часи боротьби за незалежність, однак за умов розбудови державності зайві відволікання громадян від справ стабілізації економічного, соціального, політичного стану суспільства на різні політичні акції будуть тільки заважати справі державотворення. Отже, можна говорити, що певній стадії, або фазі, державотворення (з якою співвідноситься і зміст національної ідеї) має відповідати й найбільш сприятливий для державотворення рівень політичної активності народних мас (рис. 1).

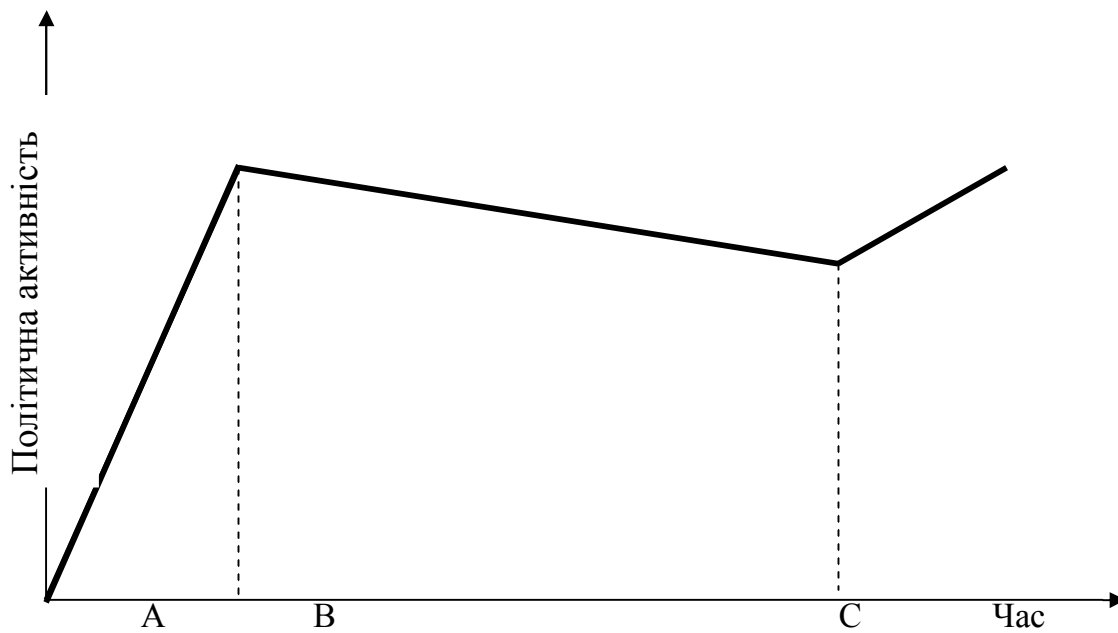


Рис. 1. Залежність політичної активності від стану розвитку змісту національної ідеї

Очевидно, що відтворення процесу змін політичної активності у вигляді лінійного має умовний характер, але це не є принциповим, оскільки за мету ставиться

не описати сам процес змін, а визначити ті закономірності, що відбуваються в точках зламу.

Таким чином, якщо для часового інтервалу між точками А і В, що відповідає періоду боротьби народу за власну державність, характерним є нарощування політичної активності мас (політичних партій, політичної еліти), то для інтервалу В – С, який починається з часу здобуття власної державності, політичні пристрасті мас мають послабитися, оскільки основна увага народу (нації) має зосередитися на стабілізації державності, забезпеченні захисту державності як від зовнішніх, так і від внутрішніх загроз, що досягається за допомогою створення належної економічної, правової, соціальної основ державності. І відповідно до цих завдань стабілізаційного періоду необхідно переглянути зміст національної ідеї, що повинна спрямувати всі етнічні складові нації на розв'язання цих нових завдань. Тільки після дійсного утвердження здатності нації утримувати й захищати державність (точка С) може бути посилена політична активність населення країни, але ця активність має бути спрямована на еволюційне вдосконалення державного устрою, конституційних основ державності, інших фундаментальних принципів й основоположних норм її існування з метою оптимізації співіснування громадян. Є очевидним, що точки переходу від одного до іншого періоду являють собою класичні точки біфуркації синергетичної теорії і характер поведінки політичної активності в цих точках може стрімко змінюватися. При цьому кожна з «точок зламу» на графіку має супроводжуватися переглядом вихідної причини, бажаної мети й можливого кінцевого результату реалізації національної ідеї. А від своєчасності цього перегляду буде залежати результативність процесу національного державотворення.

В Україні ще на початковій стадії формування національної держави була зрозумілою невідповідність векторів розвитку держави й нації, а також ступеня їх динаміки. Схематичне зображення рівня громадянської активності (рис. 2), одним із показників якої є готовність населення брати участь в акціях протесту, показує, що його збільшення спостерігається під час виборчих кампаній, з чого можна зробити висновок про ініціювання високого рівня громадянської активності в ті періоди, які видаються найбільш важливими для владної еліти та відповідають її інтересам.

З цього приводу можна навести приклади новітньої історії країн пострадянського простору. Так, з одного боку, наслідки міжетнічного конфлікту

кінця 80-х – початку 90-х рр. XX ст. між вірменами та азербайджанцями в Нагорному Карабасі на довгий час загальмували соціально-економічний, політичний розвиток як Вірменії, так і Азербайджану, оскільки ідея боротьби за приєднання невизнаної до цього часу на світовій політичній арені Нагорно-Карабаської Республіки до складу Вірменії продовжує відволікати і Вірменію, і Азербайджан від питань стабілізації власної державності, розвитку економічної бази країн і є збудником політичної активності населення обох країн. Сепаратистські рухи в Абхазії й Південній Осетії кінця XX – початку XXI ст. негативно вплинули на стабілізацію національної державності в Грузії, яка також, незважаючи на проєвропейську орієнтацію правлячої еліти, не може в повному обсязі використати потенціал націє- і державотворення для підвищення добробуту населення країни, розбудови її соціально-економічної бази.

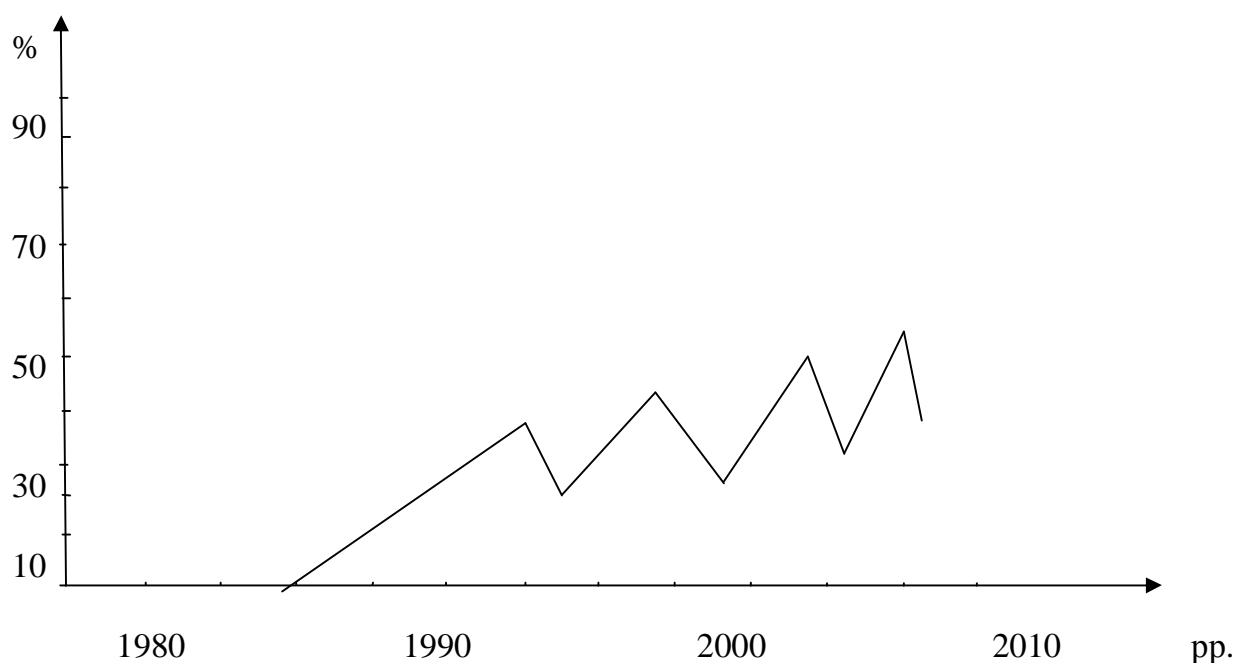


Рис. 2. Готовність українців взяти участь в акціях протесту

З іншого боку, якщо політичні еліти країн Балтії після виборення власної державності оперативно переглянули й зробили надбанням громадян ідею входження цих країн у європейський економічний простір, перетворивши її на мету націй, зробивши стабільними фундаментальні принципи державного устрою (демократизм, верховенство права тощо), то вже на початок XXI ст. вони не тільки отримали право на членство у Європейському Союзі, вони об'єдналися навколо цієї ідеї, перетворилися на єдину політичну спільноту. Не можна однозначно стверджувати,

що процес трансформації в цих країнах відбувався безпроблемно. Були і міжетнічні конфлікти, були і міграційні процеси, але згуртування навколо титульного етносу національних меншин під гаслом руху до Європи як руху до кращого життя в економічному та соціальному розумінні дало швидкий позитивний результат для ствердження національної державності.

З цього можна зробити висновок про необхідність стабілізаційного періоду життя новостворених держав-націй, який передусім має забезпечуватися стабілізацією політичних процесів як усередині країни, так і в стосунках із зовнішнім середовищем, яке може являти собою загрозу державній територіальній цілісності, особливо для країн з поліетнічним складом населення, що можна спостерігати на просторах колишньої Югославії. Тривалість стабілізаційного періоду досить складно визначити – вона залежить від політичної структури країни, від її традицій, внутрішньої політичної ситуації, світової політики і має вимірятися роками. Однак є підстави стверджувати, що в цей період має відбуватися іманентний процес самоідентифікації нації, формування її свідомості, згуртування всіх представників етнічного складу країни на процесах націє- і державотворення. У такій ситуації основним консолідуючим націю чинником має виступати сформована політичною елітою й загально визнана суспільством національна ідея як квінтесенція розуміння стратегічної місії титульної нації в ролі форматора власної національної держави із залученням до процесу державотворення представників усіх етнічних груп.

Це може слугувати гарним прикладом для української політичної еліти, яка досі не визначилася не тільки з напрямом державного будівництва – «що ми будемо?», але й з фундаментальними принципами націєтворення (міжетнічні відносини, мовне питання, національна культура, національна ідея, ставлення до титульного етносу тощо). Цілком зрозуміло, що відповідальна роль у процесі націєтворення належить системі державного управління етнонаціональними відносинами в широкому її розумінні, яка за умов розбудови держави-нації має набути нового змісту й форм діяльності, що не лише загальмують дезінтеграційні пристрасті окремих політичних сил, які дестабілізують ситуацію в країні, а й забезпечать консолідацію поліетнічної структури українського суспільства в процесі реалізації національної ідеї та перетворення українського народу в політичну націю.

За сучасних умов в Україні національна ідея має стати такою, за якої вихідною причиною є духовно-моральна й соціально-політична криза, що виникла на хвилі переходу від авторитарного правління до демократії та від соціалістичної планової економіки до ринкової та яка поглиблює існуючу диференціацію суспільства, бажаною метою – подолання кризи за допомогою системоутворюючих процесів пошуку українським народом свого місця й місії у світовому співтоваристві, можливим результатом – українське «диво» – досягнення Україною світового рівня розвитку економіки за умов забезпечення суспільної злагоди й демократичного державного устрою.

Усе вищезазначене дозволяє в розробці нової концепції національної ідеї запропонувати розглядати її як таку, що спроможна відповідати тим вимогам, які покладають на неї сьогодні вітчизняні суспільствознавці [6]. По-перше, вона має охоплювати всі сфери суспільного життя, зокрема політичну, економічну, соціальну, духовну; по-друге, повинна реалізовуватися на різних рівнях свідомості – для інтелігенції вона проходить на рівні теоретичного осмислення, для переважної більшості громадян – на рівні буденного осмислення; по-третє, повинна враховувати інтереси не окремих соціальних груп, верств, а інтереси всієї нації, тобто будуватися на принципах, які спроможні об'єднати різні відмінні одна від одної групи; по-четверте, вона не може бути абстрактною й відірваною від реалій суспільства, інакше її практична значущість буде наближатися до нуля; по-п'яте, повинна бути досить привабливою, щоб задовольняти духовні запити сучасної людини, являти собою гуманістичний ідеал, розкривати механізм і конкретні терміни його втілення в життя; по-шосте, повинна розвиватися, при цьому вона також має зберігати певною мірою консервативні риси; по-сьоме, має задіяти духовний та інтелектуальний ресурси нації, які є найважливішими ресурсами розвитку країни і суспільства.

Висновки. Отже, національна ідея з новим змістом є запорукою досягнення Україною світового рівня розвитку економіки за умов забезпечення суспільної злагоди й демократичного державного устрою шляхом спільної наполегливої праці всього поліетнічного народу країни. Урахування періодичності в розвитку національної ідеї (ідея боротьби за власну державність; ідея збереження й стабілізації на конституційних засадах цієї державності; ідея вдосконалення конституційних основ державності) дозволяє розглядати модернізацію української національної ідеї

як ідею збереження й стабілізації на конституційних засадах державності. Модернізація національної ідеї сприятиме переходу від боротьби до конструктивної співпраці держави й нації, а також досягненню суспільної консолідації.

Список використаних джерел

1. **Голос, І. І.** Державний механізм етнонаціональної інтеграції суспільства : автореф. дис... канд. наук. з держ. упр. : 25.00.02 / Голос Ігор Ілліч ; Дон держ. ун-т упр. – Донецьк, 2006. – 20 с.
2. **Кремень, В. Г.** Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум : навч. посіб. / В. Г. Кремень. – К. : Вид-во УАДУ, 1999. – 194 с.
3. **Кресіна, І. О.** Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси (Етнополітичний аналіз) : моногр. / І. О. Кресіна. – К. : Вища шк., 1998. – 392 с.
4. **Кривчик, Г.** Національна консолідація як умова державотворення в Україні (частина II) / Г. Кривчик, В. Бараєв // Актуал. пробл. держ. упр. : зб. наук. пр. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2006. – № 3. – С. 24 – 37.
5. **Пірен, М.** Цивілізована національна ідея – основа етнонаціональної злагоди в українському суспільстві / Марія Пірен // Вісн. УАДУ. – К. : Вид-во УАДУ. – 1997. – № 3 – 4. – С. 126 – 132.
6. **Скуратівський, В.** Гуманітарна політика в Україні : навч. посіб. / В. Скуратівський, В. Трощинський, С. Чукут. – К. : Міленіум, 2002. – 262 с.
7. **Ющенко, В. А.** Україні потрібна Конституція національного розвитку / В. А. Ющенко // Дзеркало тижня. – 2008. – 23 – 29 лют. – С. 1 – 3.